

tok eleganciája jellemzi, hanem az erős és követelő személyes jelenlét. És ennyiben, számomra, valóságos reveláció. (És ezért nagyobb reveláció a sok ponton kifogásolható tanulmányok sora, mint az amerikai esszé, amely a maga nemében nagyon élvezetes, de sokkal kevésbé provokatív.) Azt hiszem, a magyar kritikairás túlzottan elszemélytelenedett: elszemélytelenedett abban az értelemben, hogy nem jelenít meg ütköző személyes meggyőződéseket. Márpedig nincs érdekesebb a vitánál, egy olyan vitánál, amely egyben csevegés is.

Babarczy Eszter

„A DUNÁNÁL”

Tanulmányok József Attiláról
Szerkesztette Tasi József
Petőfi Irodalmi Múzeum, Bp., 1995
252 oldal, ár nélkül

A Petőfi Irodalmi Múzeum kiadásában megjelent tanulmánykötet a múzeum 1994. április 11–12-i konferenciájának szerkesztett anyagát adja közre. Ez a tény megszabja jellegét: a könyv nem monográfia, hanem egymáshoz lazán kapcsolódó egyedi tanulmányok füzére, és színvonala sem egyenletes: egészen kitűnő és viszonylag gyöngébb írás egyaránt található benne. (Érdekes, hogy ez utóbbiak inkább az úgynevezett nagy nevek – például Bori Imre – tollából kerültek ki.) A maga nemében azonban jó és fontos kötet ez: tükre a József Attila-kutatás újabb irányainak és eredményeinek, egész mai állapotának. Szinte mindenki szerepel benne, aki az utóbbi időkben a költővel, életművével érdemben foglalkozott (legföljebb Stoll Béla és Török Gábor hiányát fájjalhatjuk, de hát ők újabban más területen dolgoznak); a nagy „veteránok” (például Szabolcsi Miklós) éppúgy, mint a kutatás legfiatalabb nemzedéke (például Janzer Frigyes). S a feldolgozásmódbeli és tematikai sokféleségből – erőszakos szerkesztői beavatkozás nélkül is – kirajzolódik a József Attila-értelmezésnek egy, a hagyományokat továbbvivő, egészében mégis

új, az eddigieknél pontosabb képet adó vonulata. Ez adja meg a szerkesztő, Tasi József munkájának értelmét, aki szűkös anyagi viszonyok között is „összehozta” a kötet alapjául szolgáló konferenciát, majd magát a könyvet is.

A kötet valamennyi írását, persze, részletesen sem ismertetni, sem méltatni nem lehet egy szabott terjedelmű kritikában; elolvasásuk egyébként sem takarítható meg. Néhány figyelemre méltó trend azonban kirajzolódik az írásokból. Az egyik az idősebb nemzedék törekvéseinek folytatódása, további bontakozása. Ez, félreértések elkerülése végett szögezzük le mindjárt: jó dolog. A szervesen bontakozó tudományos élet jele, ha egy-egy vonulat, irányzat, megközelítési mód kifuthatja magát, megalkothatja, ami „benne van”, egészzé teheti, amit elkezdett. Erre, úgy látszik, a József Attila-kutatás terén még adódik lehetőség. A kötet tanúsága szerint József Attiláról változatlanul van mondandója az idősebb nemzedék olyan személyiségeinek, mint Szabolcsi Miklós, Németh G. Béla, Tamás Attila, akik egykor az értelmezés egy-egy jellegzetes ágát megalapozták. E kötetben között írásaik is érdekesek, hasznosak (bár mindegyik saját legjobb színvonala alatt mozog). Tamás Attila világkép-értelmezése (AZ „ÚR”-TÓL AZ „ÚR”-IG) jó megfigyeléseket, lényeges fölismeréseket hoz, s élesen exponál egy beállítódásbeli kontrasztot, amely kijelöli József Attila gondolkodásának irányát. Németh G. Béla polemikus vázlata (PETŐFI – ADY – JÓZSEF ATTILA?) az egykor oly sokat emlegetett irodalmi „fősodor” bírálatát adva, mintegy „mellékesen” remek részjellemzésekkel szolgál a címben megjelölt három költőről. (Hogy van-e, volt-e „fősodor”, s ha igen, mit fed ez az elnevezés, persze külön kérdés. Németh G. Béla írásából hiányzik a bírálat tárgyának érdemi, autentikus bemutatása; amit bírál, az úgy van tételezve, hogy könnyen cáfolható legyen. A „fősodor” teóriája azonban aligha azt célozta meg, hogy a három költőből egymásba kapcsolódó epigonok láncolatát tételezze. Ez csakis mint történetileg változó alakban megadott orientációs séma értelmezhető helyesen.) Szabolcsi Miklós pedig József Attila-monográfiája készülő negyedik kötetének műhelyébe vezet el („DOBOL AZ INGERÜLT IDŐ”, JÓZSEF ATTILA

1930 ŐSZE UTÁN). Írása, éppen műhelyjellege miatt, külön megvitátást érdemelne. Itt csak jelezni lehet, hogy a vitakérdésekben – megítélésem szerint – Rapaport Samut illetően (Valachi Annával szemben) jó úton jár, az analízis 1931 őszén kezdődött; Szántó Judit-hoz talán túl „szigorú” (kivált, ha még a dilettáns és kártékony Hidas Antalról is van méltányoló szava); az illegális kommunista párt egykori értelmezésének mai vállalása pedig aligha lesz elégséges a negyedik kötetben. Nem arról van szó, hogy az egykori tanulmány meghamisította volna a József Attila-életrajz e fontos fejezetét, de ma már erről is részletezőbb, konkrétabb képet kívánnánk, s az sem lehet kétséges, hogy a mai eszméletörténeti kutatás az egykor föltárt anyagban is új összefüggéseket, mélyebb rendet vehet észre. Olyanokat, amelyek az életmű esztétikai értelmezésére is kihatnak. Szabolcsi Miklós monográfiájának új kötetét kíváncsian várjuk, hisz ő az, aki – nem egy-egy részletről, hanem az egésze föl – a legnagyobb, évtizedek során fölhalmozott tudással rendelkezik.

A kötetben korábbi törekvéseiket folytatják a József Attila-kutatás olyan rutinos művelői is, mint Szőke György, aki ezúttal az emlékezés folyamatát vizsgálja a költő életművében („BENNEM A MÚLT HULL, MINT A KŐ...”), vagy Tasi József, aki JÓZSEF ATTILA ÉS A BARTHA MIKLÓS TÁRSASÁG, 1928–1930 címmel értekezik. Ezúttal is hasznos, amit írnak; mindkét írás új megfigyelésekben, illetve adatokban gazdag. Tasi egyúttal a sajnálatosan lefékeződő életrajzi kutatásokat erősíti föl, egy fontos terület mintaszerű rekonstrukciójával. Filológiai erudíciójára, szorgalmára, forrásismeretére a József Attila-életrajz más időszakait és vonatkozásait illetően is szükség lenne. Saját törekvéseit folytatja egy új területen Beney Zsuzsa is, aki a Flóra-versek nagy érzékenységgel értelmezésével a kötet talán legjobb, legfontosabb írását produkáta. A költő, a lélektanban jártas orvos és az irodalomtörténész szerencsésen egyesül benne, s e sajátos kombináció teszi lehetővé a Flóra-versek benső inhomogenitásának észrevételét és tudatosítását. Fölismerése, bár nyilván finomítandó, már az új József Attila-értelmezések egyik alapvető, továbbviendő ágát anticiálja.

Beney Zsuzsa „diagnózisának” külön jelentőséget ad, hogy az értelmezések egyik, egyre markánsabbá váló vonulata (bár más kiindulópontból közeledik a versekhez) ugyancsak egyfajta „kettősséget” érzlel a költő életművében. Tverdota György, aki e kötetben ugyan egy némileg gyöngébb írásával szerepel, de ma már a József Attila-kutatás két-három meghatározó emberének egyike, előadásának korábbi változatában (JÓZSEF ATTILA, 1936. MÁJUS. Kortárs, 1994/7.) kitűnő érzékkel figyelt föl a nagyjából egy időben írt SZABAD-ÖTLETEK ÉS A DUNÁNÁL között mutatkozó magatartásbeli különbségekre, kontroverziákra. Kár, hogy fontos felismerését e kötetben inkább fölhigitotta, túlírtta, semmint továbbgondolta. Ez az általa exponált kettősség ugyanis az egész József Attila-életművet, de kivált a kései igen jól modellezi; e jelenség további értelmezése és leírása a kutatás egyik legfontosabb soron levő feladata. Törvényszerűnek kell tartanunk, hogy az életműhöz nyitottan, megkövesedő szakmai konvenciók nélkül közeledő legfiatalabb nemzedék tehetséges tagja, Janzer Frigyes éppen a kései versek polifonikusságát hangsúlyozza, s legalább „két vonulatot” megkülönböztet (A „KÉT VONULAT”, A FLÓRA-VERSEK ÉS AZ ÓDA). S e fölismerést képviseli a maga módján Miklós Tamás („HULLÁMOK LÁGY TÁNCA”) is, valamint – megint más módon, más nyelven – Bókay Antal (MODERN ÉS POSZTMODERN POÉTIKA ÉS ÉLETÉRZÉS JÓZSEF ATTILA KÖLTÉSZETÉBEN – A HETEDIK) is. (Kár, hogy Bókaynál az elméleti doktrina nagyoló fejszecsapásokkal faragja újra e nagyon is finoman szerveződő költészetet.) Szimptomatikus, hogy az egykor a költő metafizikájáról értekező Miklós Tamás ma azt látja fontosnak kimondani, hogy: „A hetyke, lázadó, majd vádoló, harcoss, a valósággal világot szembezegez, összegző-számon kérő, végül önmagát [az] emberi értelmet feloldó kozmikus magányban találó József Attila erős gondolati kompozíciója mögül mára mintha egy másfajta, halkabb, béküldbb s néha mintegy rösteltt – rendszerré dehogyis összeállt – szomorú okosságmelege szűrődne ki.” (86. o.) Természetesen a „kétlelkűség” más és más síkon észlelt, többféleképpen is értelmezett, de egyaránt regisztrált jelensége még sok munkát ad a kutatóknak. A mai értelmezések idővel nyilván árnyalódní, finomodni fognak, s ugyanakkor

összetettebbek lesznek. De maga az alapfölismerés az újabb kutatások talán legjelentősebb teljesítménye.

A formálódó új József Attila-kép előkészítéséhez járul hozzá a filozófiatörténész Szívós Mihály tanulmánya is (VÁLSÁG ÉS ESZMÉLET. JÓZSEF ATTILA FILOZÓFIAI FEJLŐDÉSÉNEK VÁZLATA 1935-IG). S bár forráskezelése olykor nem megbízható (pl. 1928-ra teszi a költő pszichoanalitikus tájékozottságának kezdetét – egy olyan szövegre hivatkozva, ami mást, kevesebbet mond), egy ilyen vázlatra már régen szükség volt. Jótékonyan segítheti a gondolkodástörténeti vizsgálatokat, amelyek – kibontakozván – új alapot adhatnak az életmű esztétikai szempontú elemzéséhez is. A „hagyományos” módszerek egyike-másika, így például a motívumvizsgálat ugyanis egyelőre, úgy látszik, jórészt elvégezte már a munkáját; jelenleg – a kutatás mai körülményei között – ez az eljárás csak ismételni tudja magát. (Erre, sajnos, példa Szigeti Lajos Sándor itt közölt szövege is; ő ugyanis alig tud túllépni korábbi teljesítményén. Tizenöt év múltán még mindig a [ZÖLD NAP-SÜTÉS HINTÁLT] kezdetű vers fogságában van, csak ezúttal „menekülés- és teremésmítosz” növeli azt. Írása értéke, amit persze helytelen volna tagadni, a részletekben fedezhető fel.)

A József Attila-kutatás, persze, értelemszerűen, nem egyetlen rugóra jár. Az itt közölt írások egy része, mint láttuk is, „tömbösödik”, egymást erősítővé-igazolóvá válik, más-ik része viszont – legalábbis egyelőre – őrzi egységiségét. Ez azonban – siessünk leszögezni – nem baj; a kutatás benső dinamikája éppen abból fakad, hogy le lehet írni nyilvánosan olyasmis is, ami éppen nem tartozik bele az erősödő trendbe – elmarad, vagy megelőzi azt (e kettő nemritkán együtt jár). Így azt kell mondanunk, helye és szerepe van a kötet többi, eddig nem említett írásának is. Az eddig említetlenül maradt tanulmányok (Botka Ferenc, N. Horváth Béla, Agárdi Péter, Ferenczi László, Nagy Pál, Fenyő D. György írása), anyaguk és (többnyire) színvonaluk okán ugyancsak megérdemlik a figyelmet.

Nemcsak a kötet tematikai gazdagságához („kerekségéhez”) járulnak hozzá, nemcsak egy-egy érdekes vagy fontos összefüggést tárgyalnak, de megvan a maguk speciális – más-

sal nem pótolható – hozadékuk is. József Attilának Déry Tiborhoz (Botka), a népi írókhoz (N. Horváth) vagy a liberálisokhoz (Agárdi) való kapcsolódásáról éppúgy szó esik e csoport írásaiban, mint a nyugat-európai irodalmakhoz (Ferenczi) vagy az avantgarde-hoz (Nagy) való viszonyáról. Sőt az egyik tanulmány (a Fenyő D. György) még az iskolai József Attila-kép változásairól is tájékoztat. E tanulmányok eredményei azonban – speciális tárgyválasztásuk és/vagy problémakezelésük következtében – majd csak egy összegző monográfiában (talán éppen Szabolcsi Miklós nagy művében) nyerik el igazi helyüket.

A kötet, jellegében is különböző, önálló egységét képezik a külön tömbben közölt írói vallomások (Balla Zsófia, Esterházy Péter, Faludy György, Gömöri György, Gyurkovics Tibor, Petri György, Tornai József; s ide tartozik, bár a szerkesztő a kötet élére helyezte: Fejtő Ferenc emlékezése is). Ezek, láthatóan, az irodalomtörténeti feladatvállalás írói (művészi) megerősítéséül szolgálnak, s választék-bővítő szerepűek. Színvonaluk is, megközelítési módjuk is erősen különböző, kibújnak az egységes megítélés alól. Itteni szerepeltetésük azonban jelzi, a kötet nem pusztán tudományos célokat kíván kielégíteni. A konferencia megrendezése és a kötet kiadása egyben gesztus, kiállítás is. Hogy szükséges-e ma megvédeni József Attilát, nem tudom: remélem, hogy nem. Azonban bizonyos, s erre némelyik előadó utal is: egy értékrend nem önmagától marad fenn. A nagy költők kultuszának, kivált ilyen átmeneti, felemás időkben, mint a mai, van értelme, funkciója. S ezeknek a vallomásoknak a némelyike nemcsak okos, de határozottan szép írás; megerősítő, afirmatív erejük van. Részben azzal, hogy mint az egyik legszebb „vallomás” szerzője, Esterházy Péter ki is mondja: „Nem nagyon érdekes az, hogy egy író aktuális-e vagy sem. [...] a nagy írók is hullámanak az időben, természetes dolog ez. Nem tudom tehát, de nem is érdekel, hogy József Attila költészete aktuális-e; számomra magától értetődően mindig az.” (230. o.) Részben pedig azzal, hogy – mint e kötetben legtisztábban Petri György példája mutatja – József Attila költészetétől ma sem, azoknak sem sikerül „megszabadulniuk”, akik tudatosan törekedtek erre. Az életműben változatlanul van erő, vagy pontosabban, van olyan oldala,

amelyik minden történeti megpróbáltatás után is közvetlenül szól hozzánk.

Ez persze nem változtat azon, hogy József Attila is irodalomtörténétté lesz, életművében pedig mind fontosabbá válnak a csak közvetve fölszínre hozható tanulságok. De ezek a mélyebben fekvő, nehezebben megszólaltatható tanulságok nem kevésbé fontosak. A József Attila-életmű (s -élet), ma már egyre jobban látszik, a modernitás – szigorú konzekvenciákkal végigvit – alapvető, nagy antinómiáinak modelljeként is fölfogható, s e modell finom elemzése mai létünkéről (is) ad nélkülözhetetlen ismereteket. A kötet java írásai önmagunk e mélyebb ismeretéhez (is) hozzájárulnak, s ennél több egy tudományos konferenciától nem várható el.

Lengyel András

KONTROLL NÉLKÜL

Claude Debussy: *Préludes I–II*

Krystian Zimerman – zongora

c 1994

DG 435 773-2

Krystian Zimmermannak Debussy huszonnegy prelűdjét tartalmazó két CD-je már régen forgalomba került, a megszerezhető nemzetközi díjakból sokat megkapott, ha úgy tetszik, „lefutott” produkciónak is tekinthető. Átlagos szakmai szempontok alapján nem is kellene róla írni; művészileg feltétlenül alatta marad a Zimerman esetében megszokott színvonalnak, némi rosszindulattal unalmasnak is mondható. A lemezek meghallgatása nyomán fölmerülő – egyáltalán nem kellemes – kérdések sora azonban okvetlenül gondolatainak rendezésére kényszeríti a recenzent. Szembe kell nézni a problémával: a megváltozott igények, a reális kitekintést és saját képességek józan felmérését egyaránt nélkülöző, a művészi alázat fogalmát hírből sem ismerő hamis ambíciók, a hovatovább bármikor házilag is megvalósítható felvételek tökéletesség már napjainkban olyan mérvű tömegtermelést produkálnak, amely – pusztán a mennyiségi tényező révén

– ledöntheti az ízlés utolsó bástyáit, megszüntetvén ezzel azt a csekély kontrollt is, amelyet legalább a nagyobb vállalatok felelős szakembereinek tevékenysége képviselt. A fogyasztó nem tehet egyebet, mint hogy az éppen aktuális kínálatból válogat; már akinek ehhez van elég ideje, türelme, energiája. A zenével való amatőr jellegű kapcsolatok elsorvadása gyakorlatilag lehetetlenné teszi a szelekciót mindazok számára, akiknek egészséges zenei affinitása egyébként alkalmas volna az effélére. A reklám persze segíthetne; csak hát a világtörténelemben alig van eset az igazi értékek önzetlen propagálására. A lemezvásárló, a koncertlátogató – akár akarja, akár nem – valamilyen módon mindig is ki lesz szolgáltatva mamutcégek pillanatnyi érdekeinek, önjelölt messiások handabandázásainak, vezérük előbégéteéseinek. S ha a helyzet ilyen most, mi lesz száz vagy ezer év múlva? A konzerválhatóságnak akár csak a jelenlegi lehetőségeit figyelembe véve megbízhatunk-e továbbra is az idő jótékony szelekciójának kerülhetlenségében? Életre hív-e majd az emberiség valamiféle védekezési mechanizmust, ami egy bizonyos minőségi szint alatt jelképes szeméttartályba utasítja az elfeledhető produkciókat? Nem tudhatjuk.

Mint ahogy azt sem, hogy az igényességéről, precizitásáról, megalkuvást nem ismerő attitűdjéről híres Zimerman hogyan engedhette megjelenni ezt a felvételt. A lemezei sorsát mindig is féltő gonddal nyomon követő művész nyilván elvégezte az utolsó simításokat, korrekciókat, nem szólva a felvételezéstől, a montírozásról s mindazokról, akiknek egyenesen kötelességük a hangzó anyag utólagos felülvizsgálata. Éppen ezért kétszeresen érthetetlenek a félreolvasások, -értelmezések, a kottában világosan közölt szerzői utasítások alkalmankénti negligálása (hogy ilyesmiket a kritikusok – akiknek ez a tulajdonképpeni munkájuk – miért nem vesznek észre, már más kérdés). Mindez persze bocsánatos bűn, mellényzsebből kifizethető ár volna, ha a produkció egészét az anyanyelv biztonsága hitelesitené. Am ebben az esetben szó sincs erről. Már az első darab (...DELFOSZI TÁNCOSNÓK) zavarba ejti a hallgatót; minden *túlságosan* lassú, *túlságosan* artisztikus, *túlságosan* túlságos... Ha a szerző metronómjelzéseit nem tekintjük szentírásnak, ugyan mihez legyünk